

ФОЛЬКЛОР І ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2.09 «18»

Ірина Дубова

к. філол. наук,
Вінницький національний технічний
університет

ОСОБЛИВОСТІ ФОЛЬКЛОРИЗМУ БАЛАД СТЕПАНА РУДАНСЬКОГО

У статті досліджено баладну творчість Степана Руданського. З'ясовано вплив на неї фольклору на рівні змісту та форми. Баладам С. Руданського властиві тяглі й багатоаспектні вияви літературного фольклоризму – від передачі особливостей народного світосприймання до вправного оперування образами-символами українського фольклору, його лексикою тощо.

Ключові слова: балада, твір, період, пісня, література, мотив.

Рання поетична творчість Степана Руданського пов'язана з літературними традиціями 20-40-х років XIX століття. Провідним у тогочасній літературі був романтичний напрям. Українські романтики розширили систему жанрів, тематику творів і сприяли розвиткові українського баладного мовостилю. Вони майстерно опрацьовували народні пісні, творили інтимну і громадянську лірику, збагачували ліро-епічну творчість (поєми, балади, історичні пісні), працювали над перекладами.

Значний вплив на поета-романтика мали попередні українські письменники цього ж спрямування: Т. Шевченко, Л. Боровиковський, А. Метлинський, М. Костомаров, також російські класики – О. Пушкін, М. Лермонтов, В. Жуковський та польські поети української школи – С. Гоцинський, А. Мальчевський, Ю. Немцевич, С. Осташевський. Найзначнішим був внесок у твори «баладника» (М. Зеров) українського фольклору, з яким С. Руданський познайомився ще дитиною у рідних

Хомутинях на Поділлі, і упродовж усього творчого життя знаходився під його впливом.

С. Руданський розпочав баладну творчість у кам'янець-подільський період (1851 – 1855). Балади письменника з'явилися в добу «технічного засвоєння нових літературних жанрів, спроб використати ресурси народної пісні для нових літературних форм» [1, 10]. Цей процес віддзеркалював особливість українського романтизму, зорієнтованого на європейську філософію й естетику, національну народну творчість.

У згаданий період С. Руданський створив шість балад, які він цікаво і варіативно маркував як «байки хатні» або «небилиці». Такі найменування, на нашу думку, по-просвітницькому критично означили провідні компоненти балад «Два трупи», «Вечорниці», «Упир» та «Хрест на горі», зокрема архаїчну демонологічну сюжетику, народну фантастику. Невдовзі додалися «Розмай. Примушене кохання» та «Люба», а у Петербурзі 1859-го року – «Тополя», «Верба» й «Купці». Після цього студент Медико-хірургічної академії балад уже не писав – певно, вичерпав творчу зацікавленість жанром, гостріше відчувши у другій половині освіченого XIX ст. анахронізм народної фантастики романтичних балад.

«Мала літературна енциклопедія» П. Богацького атрибує «баладу» як невеликий віршований твір, що оповідає про якусь «вигадану, повну фантастики й таємничості подію з сильною домішкою ліризму» [2, 28]. Тут визначено такі два її різновиди, як балади з надприродним розвитком подій та балади з надзвичайним розвитком подій. З цим фактично солідарний А. Ткаченко у книзі «Мистецтво слова».

У баладній творчості С. Руданського представлено обидві структури. До першої, умовно кажучи, «надзвичайної», належать «Два трупи», «Розмай», а до другої, «надприродної», – «Вечорниці», «Упир», «Хрест на горі». З цією класифікацією корелює й авторська систематизація. Відповідно до своєї практичної «теорії літератури» поет поряд із «байками світовими» виділив у

«Заголовках» до рукописних «Співомовок» окрему групу балад. Спершу дав їм загальну назву «Байки хатні», згодом – «Небилиці». Серед них С. Руданський розрізнув: 1) «*Замогилки*» (назва натякає на потойбічність персонажів, зустрічі істот із різних світів) «Вечорниці», «Хрест на горі», «Упир» та наслідування Г. Бюргера п. н. «Безнадія»; 2) «*Звичайки*» (назва в авторській етимології групує небуденні сюжети з реального життя: «Два трупи», «Люба», «Розмай (Примушене кохання)» й «Чужая дитина»); 3) «*Змінки*» (назва натякає на чарівні перетворення персонажів): «Тополя», «Верба», «Купці», «Явір».

Сюжети цих його зразків мішаного роду загалом відповідають змістові романтичної літератури, зокрема балад 1820 – 40-х років. Це запродаж душі нечистому («Хрест на горі» перегукується цим фольклорним мотивом із баладами «Пан Твардовський» П. Гулака-Артемовського та «Корній Овара» І. Срезневського); фатальна зустріч із нечистю («Вечорниці» – з «Вієм» М. Гоголя); перетворення через чарівне закляття («Тополя», «Верба» – сюжетні й ін. паралелі знайдемо у Т. Шевченка й Лесі Українки); зустріч героїні з уже покійним коханим («Упир» – з «Марусею» Л. Боровиковського й ін.); зрада у коханні, людська підступність («Люба», «Купці», а також «Розмай» – одна з версій баладної пісні «Ой не ходи, Грицю...»). Назагал їх єднають символіка нещастя, народна демонологія й фантастика, паралелізм «людина – природа» із ліризуючими жанр пейзажними описами, трагізм. Водночас балади С. Руданського досить самобутні – як українські народні в колі балад народів-сусідів.

Першим твором С. Руданського вважається «небилиця» «Два трупи», написана 1 червня 1851 року. (До речі, ми підтримуємо версію Н. Шумади про ймовірне існування ще раніших літературних спроб, можливо, й балад, створених у Шаргороді). «Два трупи» типологічно зіставні з народнопоетичною темою батьковбивства як найважчого злочину великого грішника, хоча споріднена і з тим кримінальним мотивом фольклору, який «олітературив» Г. Квітка-Основ'яненко («Перекотиполе»). Фольклорним джерелом балади

могли бути народні легенди, які В. Гнатюк та І. Франко віднесли до групи філософських і моралізаторських.

Зав'язкою сюжету твору є тема втечі старого діда з татарської неволі у Криму, генетично похідна від дум невідьницького циклу. Хронотоп дороги ввібрав трансформовані фольклорні значення – від шляху додому в Україну, до себе й автентичного існування, й до страшної дороги на той світ. Атмосферу нещастя творять молитва героя, що строфою «Як умру я на чужині...» започаткувала відповідний мотив «пісень» «Не дивуйтесь, добрі люди» й «Чорний кольор», а також пейзажний паралелізм зачину другої частини. Його віщують ворони й чорнокрила хмара. Винуватцем же виступає розбійник, чия «думонька» «Я скитався сиротою...» суголосна пісні про Кармалюка, що збагатилася в поета автобіографічними проєкціями (в закресленому автором варіанті тексту персонаж також виспівує історію життя). Фольклорними моделями для С. Руданського послужили історичні й сирітські пісні, а коломийкові рядки «В мене хата – дім чорненький...» виявляють народний ембріон зачину «Сербської пісні».

Кульмінація балади – вбивство розбишакою перехожого діда, що виявився рідним батьком. Страшний злочин по-романтичному збурює природу – спершу «співчуваючу», потім таку, що загрожує вбивці (грим розколює стару липу), як і в фольклорі. Тиша у діброву приходить другого дня, коли там лежать уже два тіла.

Наступні балади С. Руданського «Вечорниці» (1852) й «Упир» (1853) також показують цілковите дотримання народної образності. Пов'язані з демонологічними віруваннями, широко представленими в українському фольклорі й романтичній поезії, твори були вже дещо архаїчними у 1850-х роках, хоча аналогічні тексти писали на межі століть «запізнілі» романтики Я. Щоголів, С. Воробкевич і ін., передмодерністи О. Маковей («Чортова скала»), С. Яричевський («рогатинський» цикл «Опир», «Чортова гора», «Брат-Біс»).

Автор скомпонував балади однотипно, познайомивши читачів на їх початку з закоханими парами, відповідно Оляною і Грицем та Ганнусею й Івасем (у наступній баладі «Хрест на горі» пару Акилина – Трохим зображено за тим же принципом ідеалізації закоханих, дієвим у народному мелосі кохання). Пісенну вроду Оляни – руса коса «всю головоньку обвила, / Ружа личенько покрила» – подано і через контраст із зсохлою бабкою Гнибідною, що дає ефект. Гриць – типовий «молодець із молодців»: молодий, високий, чорноокий і рум'яний, що також відповідає фольклорним критеріям краси. Перша пара подана в коханні, жениханні й очікуванні вечорниць на свято, а русява Ганнуса з «личком як калина» – у мріях про милого на пасовищі. Портрети її й Івася, стан закоханих психологічно відтворено співаними партіями «Ой пасіться ви, корови...» і «Любеє кохання», які автор стилізував під народну лірику кохання.

На драматичні ускладнення сюжету, передбачені законами жанру, автор натякає у «Вечорницях» марним очікуванням Грицем коханої (II, картина подана психологічно статично). Зажуреного героя в епізоді розваг сільської молоді не веселять і скрипки з цимбалами, ані танці парубків і дівчат. В «Упирі» ж, де любовна зустріч таки відбулася, біду віщує важка скарга Івася на смертельні чари розлучниць, матері й тітки Ганни. Це мотив фольклорний: українці не лише Поділля вірили, що чарівниці як «непрості» люди, щільно пов'язані зі світом ірреального, можуть вкоротити людині віку. Повністю в народній стилістиці виписано у частинах III – IV зізнання парубка, малюнок любовної зустрічі.

Тож зі зразками баладного жанру Степана Руданського пов'язуємо тенденції до соціально-побутового у змістовлення балад, локальної конкретизації подій, увиразнення національного колориту, що посилює відтворення поезії і трагедій народного життя. Це підтверджує й «замогилка» (або ще «преслівля») «Хрест на горі» (1854), де конкретизовано: події понад 200-літньої давнини відбуваються за Києвом коло Дніпра. Сюжет, який творчо

сконтамінував фольклорні мотиви надзвичайного кохання, запродажу душі та запалої у землю церкви, пов'язано з історією мешканців білої «хатиноньки»: старого рибалки Лободи, у минулому грізного козака, його «баби» і доньки-красуні Акеліни.

«Розмай» (1854), як також «Упир», «Хрест на горі» й деякі ін. балади, основані на фольклорно-літературній сюжетистиці, – твори, художньо досконаліші за пересічні зразки жанру. Вони самобутні національним колоритом і фольклорно-етнографічними відображеннями, виразні соціальним ґрунтом. Можна ствердити: текстовий простір цих балад оприявнив макросвіт (його складають природа, у т. ч. в зв'язках із людиною, сільська Україна, спільне й відмінне між сучасним і минулим) та мікросвіт. Останній представляють деталі народного побуту, індивідуальні історії людей, «недолею стрітих».

Балада «Люба» (1854), «звичайка» на тему трагічного кохання, сконтамінувала мотиви пісенної лірики (любовний мелос) і фольклорного епосу (оповідна проза, легенди й перекази). Твір відомий у трьох редакціях: перша, «Край печери два дубочки», й остання істотно відрізняються. Філософський епіграф і літературне «Преслів'я», відсутні в першодруку, виявляють філософські й громадянсько-патріотичні інтенції митця, який адресував твір українській «милій родині», побажав їй кращої долі, а не смутку і «случаїв нещасних».

Написані в один день, 8 червня 1859 року, «Тополя» і «Верба» мають персонажами начебто звичайних простих людей – членів однієї родини. Вони ж утворюють сторони любовного трикутника. Балади поєднують мотив словесного закляття, народну деревну символіку, трагедійні фінали міфопоетичної тональності: «Балада ніколи не завершується щасливо» [4, 314]. У метаморфозах балад-«змінок» сестра, втопившись, перетворюється на вербу над водою, яку не вільно рубати, бо «То тіло дівоче», на траву («коси мої русі») та терен («то очі»), а молода жінка через силу закляття демонічної свекрухи стає тополею. Причиною нещастя у «Вербі» є фольклорне закляття братом

кладочки, по якій ходить таємний милий сестри; у «Тополі» ж, що поєднала поетику народних балад і чарівних казок (остання проявляється у завданні матері здобути скарби на «виспі» з-під каменя), – ревності матері до невістки і на цьому ґрунті ненависть до неї.

Прототипами «Тополі», що «по-новому зазвучала» (М. і З. Лановики) в авторському варіанті С. Руданського, стали романтично-фольклорні твори «Тополя» (1839) Т. Шевченка і балада «з народного переказу» «Явір, тополя, береза» М. Костомарова (1848). В останній тополею стала, як і у С. Руданського, дружина, що викликало, своєю чергою, метаморфозу матері. Дві «Тополі» єднає сюжетику поширених в Україні народних повір'їв про перетворення людини силою закляття у дерево (давнє анімістичне уявлення про можливість реінкарнації душі й тіла), мотив чарів. Твори Т. Шевченка і С. Руданського, крім того, характеризує нехтування «романтикою жаху» і містикою, сполука народно-фантастичного компоненту й реального конфлікту. Він має у Т. Шевченка соціально-психологічне, а у С. Руданського – психологічне забарвлення. Добро в нього, відповідно до законів жанру, перемагає зло, але умовно.

Серед засобів «відфольклорного» суцільного письма балади вирізняємо рідкісну в поета слов'янську заперечну антитезу («То не голуб, то не сокіл / Під хмарою в'ється, – / То Івась так молоденький / Серед степу б'ється» [3, 145]); ліро-драматизм «олюдненої» поведінки тополі над сиротою (початок II), трагізм високої естетичної проби в картині рубання Івасем тополі. Вона при цьому «кривавиться кривцею» та відкриває правду про злочин матері, неначе калинова сопілка у народній «Казці про дивну сопілку» в запису Лесі Українки.

Дещо слабшою за «Тополю», на нашу думку, є «Верба». Основна ідея твору, якій підпорядкувалася авторська реалізація баладно-пісенних мотивів, – «бумеранг скоєного зла, що додає творові ще більшого драматизму» [4, 330]. Персонажі твору відповідають народній характерології балад, в яких героями виступають брат із сестрою. Міра взаємного милування малих сиріт, як

голуб'ят, така, що може здатися: це сюжет про інцест, найтяжчий гріх у розумінні народу.

Вчасно для розуміння подій поет увів фольклорний (пісенний) мотив сокола з чорної хмари, який розбив пару «сиротят»-«голубенят». Порівняння з рядками пісні «Ой за горою, ой за долиною», записаної С. Руданським («Копа пісень», № 29: «Налетів орел з чорної хмари, / Розбив, розлучив голубів з пари» [5, 107]), не вперше виявляє безперечний факт творення поетом за законами й образністю народного мелосу, поетикою «відфольклорних» тавтологій («дубом одубився»). Додамо: у «Двох трупах», «Вечорницях», «Упирі», «Любі», «Тополі» й «Вербі» поет виявив у межах народнопісенних розмірів тенденцію хореїзації вірша.

«Небилиця» «Купці» (1859) народною фантастикою типологічно зіставна з явищами казкової прози. Причому строфи 1–36 ближчі до соціально-побутових казок про взаємини бідного й багатого брата чи анекдотів про дурнів, хоча споріднені й із чарівними казками про мандри «за ирїй». Від моменту порушення невдячною парою угоди з багатим братом балада трансформується в іншу фольклорну структуру – етіологічної легенди чи зоогонічного переказу про походження лелика й пірнікози (кажана й нурця). Загалом фабула багата на чарівні метаморфози: багач, щоб не випустити в море корабель із товарами, «колючим чорним терном / Раптом ізробився» [3, 151]. Сестра з Івасем перетворилися на названих птахів, причому поведінка трансформованих диктується їхніми намірами й станами до перевтілення.

Таким чином, в основі «відфольклорно»-романтичного стилю С. Руданського-«баладника» лежить широка контамінація народних балад, легенд, казок і переказів із наступним їх самостійним опрацюванням та створенням на цьому ґрунті індивідуально самобутнього варіанту баладного жанру, зорієнтованого на поетику баладної творчості «раннього» Т. Шевченка та традицію попередньої романтичної літератури, увагу до реалій та колізій народної дійсності. Природу й особливості баладного письма С. Руданського,

заснованого на ідейно-художньому синтезі народнопоетичних і літературних джерел, визначає підпорядкування панорамному відтворенню народної дійсності України навіть фантастичних, демонологічних і містичних компонентів.

Авторські версії жанру представили «відфольклорну» образність душевних переживань і збурених почувань героїв, поєднану з реалістичністю занурення у складні психологічні стани, перипетії родинного існування, розкриттям побутових, соціальних і приватних контекстів. Народнопоетичні джерела автор налаштував на показ і розкриття української «природної» людини у взаєминах із середовищем, впливу обставин на психологію, духовний світ і вчинки персонажів. Сюжетна канва, художня дія, постаті людей і картини природи балад С. Руданського позначені виразністю національного колориту, а епічні й драматичні їх стильові первні підлягають ліризації фольклорного типу.

Баладам С. Руданського властиві тяглі й багатоаспектні вияви літературного фольклоризму – від передачі особливостей народного світосприймання до вправного оперування образами-символами українського фольклору, його лексикою тощо. С. Руданський, а одночасно, раніше чи пізніше й інші письменники (М. Костомаров, Т. Шевченко, Ю. Федькович, С. Воробкевич, Я. Щоголів) і фольклористи (П. Куліш, В. Степаненко й ін.) творили літературну історію своєї великої й «малої батьківщини» у краєзнавчих й «етнологічних» баладах, легендах, переказах і «казаннях булого», зберігали її для нащадків, підносили народно-моральні ідеали високої духовності, гуманності й щастя.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Руданський С.* Твори / С. Руданський ; впоряд., підгот. текстів., вступ. ст. та прим. В. Герасименка. К. : Держ. вид-во худож. л-ри, 1962. 664 с.
2. Баляда. *Мала літературна енциклопедія* / склав П. Богацький. Сідней, 2002. С. 28.
3. *Руданський С.* Усі твори в одному томі / передм. Г. Латника. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 520 с.
4. *Лановик М., Лановик З.* Українська народна словесність : посіб. / М. Лановик, З. Лановик. Л. : Літопис, 2000. 614 с.

5. Народні пісні в записах Степана Руданського / (упоряд. Н. С. Шумади і З. І. Василенко). К. : Муз. Україна, 1972. 291 с.

REFERENCES

1. Rudanskyi, S. (1962). *Tvory* [Creations]. Kyiv: Derzhavne Vydavnytstvi khudozhnii literatury. [In Ukrainian].
2. Bohatskyi, P. (2002). *Baliada* [Ballad]. In P. Bohatskyi (Ed.), *Mala literaturna entsyklopediia* [Small Literature Encyclopedia] (p. 28). Sydney: Foundation of Ukrainian Studies. [In Ukrainian].
3. Rudanskyi, S. (2007). *Usi tvory v odnomu tomi* [All creations in one volume]. Kyiv, Irpin: VTF "Perun". [In Ukrainian].
4. Lanovyk, M., Lanovyk, Z. (2000). *Ukrainska narodna slovesnist'* [Ukrainian Folk Verbalism]. Lviv: Litopys. [In Ukrainian].
5. Shumada, N., Vasylenko, I. (Eds.) (1972). *Narodni pisni v zapysakh Stepana Rudanskoho* [Folk songs in records by Stepan Rudanskyi]. Kyiv: Muzychna Ukraina. [In Ukrainian].

АННОТАЦІЯ

Ирина Дубовая. Особенности фольклоризма баллад Степана Руданского

В статье исследовано балладное творчество Степана Руданского. Выяснено влияние на неё фольклора на уровне содержания и формы. Балладам С. Руданского свойственны многоаспектные проявления литературного фольклоризма – от передачи особенностей народного мировосприятия до уместного использования образов-символов украинского фольклора, его лексики.

Ключевые слова: баллада, произведение, период, песня, литература, мотив.

ABSTRACT

Irina Dubova. Features of the folklorism of the ballads by Stepan Rudansky

Stepan Rudanskyi is a writer who left his unique lyric and lyric-epic-dramatic works for the descendants. Ballad genre is one of the most successfully cultured genres of all his artistic heritage. At the beginning of his creative work, S. Rudanskyi already made the first literary attempts in the ballad genre. All his ballad works can be relatively divided into two periods, "kam'yanets-podilskiy" and "St. Petersburg". The Ukrainian folklore became the main ferment of the ballads plot creation of these periods. Ballads of "kam'yanets-podilskiy" and "St. Petersburg" periods of S. Rudanskyi's work are united by the "based on folklore" principle and cultivation of national poetic motives and images. The richness of emotional tonality and rhythmic are typical for the ballads of Stepan Rudanskyi. The poet developed the ballad genre after Shevchenko's period, prolonged its history, brought his works close to the national people's life of Ukraine of various times, added toponymical and onymical specifics, enriched the human image and his relations with the world. He confirmed romantic and romantically realistic creative style that is why the fantasy fiction is harmonically connected with the pictures of reality. The breadth of emotional intonation range marks the ballads: from the high romantic pathetics to the deepest drama. The sharpness and intensity of the plot, dramatic tonality, romantic excitement, and epic intensity, lyric and dramatic way of representation, organic unity with its era and the world of national poetic images determine the originality of the ballads of Stepan Rudanskyi.

Key words: ballad, composition, period, song, literature, motive.

Стаття надійшла до редакційної колегії 10.10.2017 року